

«Децембарска побуна» у Атини (*Dekemvriana*) и Југославија

(децембар 1944-јануар 1945)

АПСТРАКТУМ: *Побуна грчких левичара (ЕАМ, ЕЛАС) у Атини, британска интервенција и заокрет у ставу новог југословенског вођства од нескривених симпатија према побуњеницима до пассивизације услед притисака из Лондона и «сигнала» из Москве.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Децембарска побуна, Атина, Грчка, Југославија, Комунистичка партија Грчке, Комунистичка партија Југославије, ЕАМ, ЕЛАС.*

Поклапање унутрашњополитичких збивања било је од прворазредне важности за учвршћење положаја југословенских комуниста, примораних одлукама савезника на прихватње сарадње са делом грађанских политичара (Споразум Тито-Шубашић), крајем 1944. и почетком 1945; завршне операције за потпуно ослобађање земље; односи са великим савезницима; неспоразуми између југословенских комуниста и Комунистичке партије Грчке (Κομμουνιστικό Κόμμα τис Ελλάδας) због *македонског питања*; наговештаји могућег образовања «федерације» са Бугарском уз *уједињење Македоније*¹ – чиниоци су који су утицали на велику опрезност и уздржаност југословенског партијског и државног врха током кратке, драматичне и кржаве «друге фазе» грађанских сукоба у Грчкој.

Сукоб, који је 4. децембра 1944. избио на атинским улицама, покренула је смрт демонстраната, присталица ЕАМ-а (Ελληνικός Αντιφασιστικός Μέτωπο – Национални антифашистички фронт), политичког крила ЕЛАС-а (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός – Грчка народноослободилачка армија), који су претходног дана убијени док су протествовали против намере команде

¹ О овоме в.: Milan Ristiović, *Британска балканска политика и југословенско-бугарски преговори (новембар 1944-март 1945)*, *Историја 20. века*, 1, 1985, стр. 69-94.

британских снага и председника краљевске владе Георгиоса Папандреуа (G. Papandreu), да се разоружају јединице ЕЛАС-а. На њих је пуцала полиција, што је довело до брзог оружаног одговора, чиме је отворена нова, кратка али изузетно крвава «рунда» у грађанском сукобу у Грчкој. У борбе на атинским улицама, по Черчиловом наређењу, одмах су се активно укључиле – на страни оружаних формација грчке владе – и јединице британског експедиционог корпуса под командом генерала Скобија (R. M. Scooby). «Битка за Атину» је окончана примирјем, 11. јануара 1945. године, и потписивањем споразума између зараћених страна у летовалишту Варкизи на Атици, 12. фебруара. Међутим, ова збивања позната као «Dekemvriana» («Децембарски догађаји», «Друга рунда»),² били су само крвави увод у још разорнији унутрашњи грчки политички, идеолошки и оружани сукоб, који се завршио крајем лета 1949. године поразом левице.³

На почетку децембарског устанка 1944, руководство КПГ затражило је од свог представника у Београду, Андреаса Цимаса (Andreas Tsimas), да југословенском руководству понови захтев за помоћ у оружју, који је Јосип Броз Тито одбио.⁴ Овај одговор није био у складу са оним што је Цимасу и С. Анастасиадису (S. Anastasiadis), такође члану ЦК КПГ, месец дана раније речено приликом њихове посете Југославији. Њима је обећано да ће грчким комунистима, у случају сукоба са Британцима, бити пружена помоћ. Тада су додатно охрабривани да не прихвате наређење о разоружању јединица ЕЛАС-а.⁵ У изјави датој немачком историчару Матијасу Ешеу (Matthias Esche) високи функционер КПГ Д. Парцалидис (D. Partsalidis) тврдио је да су се, тада, напротив, комунистичке партије Југославије, Албаније и Бу-

² Октобра 1943. године, сукобом снага левичарског покрета ЕЛАС-а са супарничким ЕДЕС-ом, у коме су од краја лета преовлађивали ројалисти и који је оптуживан за пасивност и сарадњу са немачким снагама у области Епира, отворена је «прва рунда» грађанског рата у Грчкој. У суштини, радило се о покушају да се, слично као што се догодило у суседним земљама, Југославији и Албанији, пре окончања рата уклоне или барем неутралишу идеолошки и политички конкурентски покрети. У најмању руку «сумњив карактер» ЕДЕС-овог антиокупационог ангажмана дао је ЕЛАС-у повод за његово уклањање. Примирје је уз велики напор Британаца, успостављено у фебруару 1944. године; о томе в.: Matthias Esche, *Die Kommunistische Partei Griechenlands 1941-1949, Ein Beitrag zur Politik der KKE vom Beginn der Resistance bis zum Ende des Bürgerkriegs*, R. Oldenburg Verlag, München-Wien, 1982, 97-107; J. O. Iatrides, *Revolt in Athens: The Greek Communist 'Second Round' 1944-1945*, Princeton, N. J. 1972.

³ О грађанском рату у Грчкој објављена је обимна литература. На овом месту скрећемо пажњу на студију грчког историчара G. Margaritisa.: Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία των Ελληνικών Εμφύλιων Πολέμων*, 1, 2, Vivliorama, Atina, 2001.

⁴ E. Kofos, *The Impact of the Macedonian Question on Civil Conflict in Greece (1943-1949)*, Athens, 1989, 17. Кофос наводи су у новембру 1944. два емисара КПГ добила на слично питање од Тита повољан одговор, да би «when the shootin started, however, Tito went back on his earlier promise», исто, стр. 40, нап. 48.

⁵ Lawrence Wittner, *American Intervention in Greece, 1943-1949*, New York, 1982, 27.

гарске сагласиле да нису у стању да грчким комунистима пруже делотворну помоћ у њиховој евентуалној борби против Британаца.⁶

Једно од објашњења (накнадних) промене става југословенског руководства било је да би помоћ грчкој левици Британци могли погрешно схватити и да би то могао бити повод за интервенцију у Југославији.⁷ Неповерење према Британцима видно је порасло после укључивања британског експедиционог корпуса у уличне борбе у Атини. По сведочењу Владимира Дедијера (наведеном у његовој биографији Јосипа Броза Тита, објављеној на енглеском језику 1953. године) улазак Скобијевих снага у битку за Атину, изазвао је у Београду «готово панику» јер се веровало да је британски потез подједнако управљен и против НОВ у Југославији.

Драматичан развој догађаја и укључивање британских трупа у борбу с пажњом и опрезом праћени су у скоро ослобођеној југословенској престоници. Међутим, првих недеља, прошли су без икаквог јавног, званичног коментара. Од првобитно мање-више неутралних коментара у југословенској штампи, објављиваних првих дана сукоба, избор преузетих агенцијских вести (из Лондона и Атине, које су биле искључиви извор података о збивањима у Грчкој), и начин њиховог пропагандног «паковања», јасно и несумњиво су упућивали на то на чијој страни су биле југословенске симпатије.

Британски представник у Београду, бригадир Фицрој Маклин (*Fitzroy Maclean*) упозорио је Тита 7. децембра (на дан када је Тито са председником краљевске владе др Иваном Шубашићем потписао споразум о образовању заједничке владе у којој је себи обезбедио место председника и министра народне одбране), како је «...ситуација у Грчкој врло лоша и без југословенског мијешања». Он је скренуо пажњу на текстове објављене у београдској штампи, и употребљени речник, који су за њега били доказ неприхватљиве пристрасности.⁸

Јосип Броз Тито је уверавао бригадира Маклина, узнемиреног изјавама неких партизанских команџа о уједињењу Македоније, како ће «сви југославенски захтјеви у том подручју бити постављени на ... Мировној конференцији, а не раније». Морао је да неутралише и гласове о покрету ка

⁶ М. Esche, *Die Kommunistische Partei Griechenlands 1941-1949*, 174. Цимас је у јуну 1944. године стигао на Вис, у Главни штаб НОВЈ, где је у неколико махова тражио, без успеха, помоћ у војној опреми и оружју како од шефа совјетске војне мисије генерала Корњејева, тако и од Тита и Ранковића. Одбијено је из спољнополитичких разлога да би се избегло даље компликовање односа са Британцима а и Москвом, и слање једног представника НОВЈ у штаб ЕЛАС-а; Dragan Kljakić, *Izgubljena pobjeda generala Markosa, Građanski rat u Grčkoj 1946-1949. i KPJ*, Narodna knjiga, Beograd, 1987, 60, 62.

⁷ Изјава југословенског војног историчара, Војмира Кљаковића, грчком историчару Vasosu Mathiopoulosu; E. Kofos, *The Impact*, 40, нап. 48.

⁸ «На грчке родољубе који припадају групи ЕАМ пуцала је атинска полиција», *Политика*, 4.12.1944; «Папандреу пуца на ненаоружан народ», *Политика*, 5.12.1944; «Јуче је у Атини и Пиреју дошло до нових крвавих сукоба између народа и власти.»

Грчкој новоосноване бригаде, смештене у Битољу, састављене од бораца из Егејске Македоније и намерама да се она укључи у тамошње борбе (против Зерваса) и ЕДЕС-а, па је као доказ уследила наредба Главном штабу у Македонији да се «забрањује бригади» прелазак у Грчку.⁹

Враћајући се поново на стање у Грчкој, 10. децембра, Тито је рекао Маклину, како се нада «да (ћемо) ускоро моћи наћи мирољубиво рјешење, јер осим свега другог грчка криза дјелује у овој земљи (Југославији - М. Р.) узнемирујуће». Такође, да је мишљења, да на путу таквом решењу стоји премијер Папандреу. Бригадир Маклин му је уместо одговора поново уделио «савет да се клони грчких послова».¹⁰

Уместо непосредне критике мешања британских савезника у збивања у Атини, у југословенској штампи су објављиване вести о неповољним реакцијама против таквог поступка и у Великој Британији, пре свега оних које су стизале из редова лабуриста, као и приговора на политику Британаца у Грчкој из САД и других савезничких држава.¹¹ Међутим, брзо ће пропагандни језик на југословенском радију и у јавним иступањима постати непосреднији и оштрији. Већ средином децембра, ова промена навела је Британце да посумњају да се иза тога крије нешто много озбиљније, па је упућено ново упозорење Титу на «могуће озбиљне последице у случају неке специфичне акције».¹² Изјаве неких високих југословенских војних и партијских руководилаца, даване током децембра 1944. године, у прилог федерацији са Бугарском, као и изјаве грчких комуниста нису могле да прођу незапажено британским представницима на терену.¹³ По Черчиловом (Winston Churchill) мишљењу, била је последња прилика да се Грчка сачува од «опасности са севера» и пресеку претње грчкој Македонији. У Черчиловом телеграму од 2. јануара 1945, напоменуто је да се снажна политичка активност македонских пропагандиста у Бугарској (као и наводни напади југословенских и бугарских партизана на грчку територију у време британске интервенције против ЕЛАС-а у Атини), одвија у време када у Атини и другде у Грчкој не може да буде посвећено довољно пажње «словенској опасности», али да ће «морати снажније да раде против ЕАМ-а, као и у корист грчког јединства», доводећи у непосреду везу ова два фактора.¹⁴

⁹ *Tito-Churchill, Strogo tajno*, izbor i uređenje dr Dušan Biber, Zagreb, 1981, 392.

¹⁰ *Исто*, 398-399.

¹¹ В. нпр.: «Дубока узнемиреност лабуриста», *Политика*, 7.12.1944; «Председник Черчил и министар Идн одговарају на интерпелацију лабуристичког посланика Кокса», *Политика*, 9.12.1944; «Лабуристи захтевају да се одмах обуставе непријатељства», *Политика*, 12.12.1944; «Мора постојати бољи начин за решење кризе у Грчкој него пуцати из тенкова, топова и авиона на људе који су се борили против Немаца», *Политика*, 13.12.1944.

¹² L. Wittner, *н.д.*, 27.

¹³ PRO, FO 371, 48181/R, 11861, 27.12.1944.

¹⁴ PRO FO 371/48181/m 1255/4. Prime Ministers' personal minute, 2.1.1945.

Објављивање карте са територијалним захтевима у памфлету грчке националистичке деснице *Megali idea* 20. октобра 1944,¹⁵ искористио је Владимир Дедијер да у *Борби* – са закашњењем од преко месец и по дана – оштрим текстом укаже на «злочиначке планове непријатеља на Балкану».¹⁶ «Док се још воде борбе за ослобођење Југославије» – писао је Дедијер – «шире се по балканским земљама географске карте, с дрским текстовима из којих се види да извесни болесни умови имају намеру да од наше домовине откину читаву Македонију, да на Балкану сеју раздор, јер траже од Албаније – читаву Албанију, од Бугарске – читаву Бугарску – сем Софије и Видина.» Иза ових захтева, тврдио је Дедијер, стајао је командант ЕДЕС-а, пуковник Наполеон Зервас (N. Zervas), а изјаве неких грчких министара наводиле су на помисао да се с њим слаже и Папандреуова влада. Он је за то нашао потврду у изјави коју је дао «сам Папандреу... једном нашем високом службенику Министарства иностраних послова... да Грчка има територијалних захтева према Југославији». У ни мало дипломатском тону, Дедијер је свој коментар завршио речима да је «нашем народу добро познато да Папандреу у Грчкој нема никог другог сем Зервасових петоколонашких хорди и једног принца немачке крви... Победа Папандреуа – то је победа манијака који хоће сукобе на Балкану, који хоће – 'велику Грчку'».¹⁷

Као помоћ површно обавештеним читаоцима, да би се снашли у праћењу збивања у грчком суседству, београдска *Политика* је 7. децембра објавила мали «лексикон појмова и имена» са објашњењима о идеолошкој оријентацији организација и партија и политичком опредељењу најважнијих учесника сукоба - на основу података преузетих из чланка А. Цимаса објављеног у часопису *Нова Југославија*.¹⁸ «Езоповски језик» употпуњен је 20. децембра 1944. објављивањем карикатуре Пјера Крижанића на насловној страни *Политике*, на којој оковани Прометеј, чела обавијеног траком са натписом «ЕЛАС», у једној руци држи задављеног црног орла са кукастим крстом, док се другом брани од дима који излази из луле (на којој пише «Скоби»), а коју у устима држи (британски) лав – изговарајући: «Ослободио сам се гадне птичурине, само да ми још није дима из луле овог лава.»¹⁹

Постојећи неспоразуми са Британцима због уласка њихових ратних бродова у југословенске луке и учешћа у ратним операцијама на Јадрану добиле су у време сукоба у Грчкој друго значење у очима партизанског вођ-

¹⁵ Примерак карте сачуван је у АЈБТ, I-3-b/233, *Megali Idea. Organon alytoton Ellinon*, Periodos B, Ar. 6, 20.10.1944.

¹⁶ В. Дедијер, «Злочиначки планови непријатеља на Балкану», *Борба*, 11.12.1944.

¹⁷ *Исто*.

¹⁸ «Ко је ко - и шта је шта у Грчкој», *Политика*, 6.12.1944. Дати су подаци о ЕАМ-у, ЕЛАС-у, ЕДЕС-у, С. Сарафису, о колаборацији у Грчкој за време рата, о Папандреу. Цимасов текст је био објављен у бројевима 11 и 12 *Нове Југославије*.

¹⁹ *Политика* 20.12.1944.

ства, што је и британски представник у Београду признавао.²⁰ Маклин је у једном извештају Форин офису указао, да је «неоправдан став партизана» (одбијање предлога за изградњу британске ваздухопловне базе у Задру и смештање 21 000 британских војника, за боравак ратног брода *Делхи* у Сплиту, као и понуде да Британци помогну обнову и изградњу југословенских лука) лакше разумети у «светлу наше интервенције у Грчкој». Она је «јасно побудила сумњу да ми разматрамо сличну акцију у овој земљи». О томе је Маклин имао довољно потврда из извештаја британских мисија из разних крајева Југославије.²¹

Маклин се жалио и у исто време упозоравао: «не знам ништа о нашим дугорочним плановима на овом подручју, али ако је наша намјера да у било које вријеме искрцамо велике снаге у Југославији, сматрам да је једино вјеројатно да ћемо изазвати трвење и сумњу претходним малим покушајима да 'држимо ногу у вратима' и тако ћемо нанијети штету шансама коначног успјеха».²²

Британски премијер, Черчил већ крајем новембра 1944, на основу њему доступних сазнања, био је убеђен да између ЕАМ-а и Москве нема никаквих контаката.²³ О потпуној Стаљиновој пасивности према збивању у Грчкој британски премијер је касније убедљиво посведочио у својим успоменама.²⁴ У поруци Макензију Кингу (Macenzi King), председнику канадске владе, Черчил је 15. јануара, навео да је обезбедио «усмени Стаљинов пристанак» да британске трупе уђу у Грчку и «ослободе Атину». Он је нагласио да се ради о «строгом придржавању нашег договора из октобра», тако да за време «дугих недеља борби са комунистима на улицама Атине ни једна реч пребацивања није изашла у *Правди* и *Известију*».²⁵

Александра Колонтај, совјетски амбасадор у Стокхолму, 20. децембра у разговору са британским колегом рекла је, сер В. Малету (W. Mallet) да је сасвим сигурна да британска влада чини најбоље што може у Грчкој у једној изузетно сложеној ситуацији. Совјетска влада је - приметила је Колонтајева – «веома опрезна да не буде умешана у расправу око Грчке». Тако је Москва изабрала ћутање. Колонтајева је тврдила да би могло бити «прилично опасно» за њену владу да јавно заузме став сасвим супротан од онога

²⁰ *Tito-Churchill*, 399.

²¹ *Tito-Churchill*, 419. Пред крај 1944. у Грчкој је било 75 000 британских војника; Elisabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Zagreb, 1978, 167-168.

²² *Исто*, 419. О разликама у британском ставу према Југославији и Грчкој током последње фазе Другог светског рата в. занимљиву дискусију у: Е. Barker, н.д. 488-489 и даље.

²³ М. Esche, н.д. 174.

²⁴ Винстон Черчил, *Други светски рат*, VI, 264, 266. О совјетској пасивности и незаинтересованости за непосредно мешање у стање у Грчкој *Други светски рат* пред децембарски устанак в. М. Esche, н.д. 174, 186; J. Iatrides, *The Greek Communist «Second Round», 1944-1945*, Princeton, New Jersey, 221, и даље.

²⁵ В. Черчил, н.д. VI, 276.

“критичара Владе Њ.В. из Лабуристичке партије» и тако нашкоди «симпатији за Русију која сада постоји на британској левици». Њен став Малет је оценио као «strongly pro-Churchill line» (чврсто на Черчиловој линији).²⁶

Заменик совјетског комесара за иностране послове, Иван Мајски, 20. јануара 1945, рекао је Аверелу Хариману (*Averell W. Harriman*), америчком амбасадору у Москви, да ће – упркос тога што *Енглези* нису током решавања кризе у Грчкој показали «њихову уобичајену финесу», Совјетски Савез остати «потпуно неутралан», узгред изражавајући неслагање са Черчиловим демонизовањем ЕАМ-ЕЛАС-а као јединих криваца.²⁷

Обавештавајући о току конференције на Јалти, Черчил је забележио да је Стаљин са «презиром» приметио «да ни до сада Грци нису дискутовали. И зато секу једни другима вратове». Сматрао је да Британци Стаљину много дугују због његове незаинтересованости; а на то је совјетски диктатор приметио да он није ни намеравао да критикује британске поступке. Истог дана Стаљин је изјавио да има «пуно поверење у британску политику» у тој балканској земљи. Из оваквих ставова свог саговорника, Черчил је извлачио закључак да се он неће умешати и да је препустио «своје људе да буду тучени у Грчкој за рачун својих већих планова».²⁸

Тако се Стаљин у овој фази грчке кризе појавио као Черчилов «лојални савезник», много лојалнији – како је британски премијер тврдио у иступању на седници владе – него опозиција у Доњем дому.²⁹ Оваквог Стаљиновог понашања Черчил се касније сећао, наводећи (у разговору са америчким новинаром Сулцбергером, *S. L. Sulzberger*, 1956): «На тај начин смо спасли Грчку. Када смо у њу ушли 1944. Стаљин се није умешао. Знате, ви Американци нисте помогли».³⁰

Такво држање Совјетског Савеза сигурно је имало одлучујућег устицаја и на пасивност балканских комуниста, пред којима је још био период учвршћивања на власти и «чишћења» домаћих политичких конкурената. Непосредно мешање Москве – које је изостало – створило би могућност да грчка левица стави под контролу владу и отвори пут совјетском изласку на Медитеран. То је, по неким схватањима, било могуће остварити пружањем

²⁶ PRO FO 371/48319/Greece-British Policy, 1945, File 98, r/547, Sir W. Mallet (Stockholm) to Warner (FO), 20.12.1944. О подршци и протестима против британске интервенције у Грчкој в. PRO FO 371/48319 File 98, Greece-British Policy, 1945; Исто, /48321/File 98.

²⁷ J. Iatrides, *н.д.* 221, 222.

²⁸ L. Wittner, *н.д.* 27.

²⁹ Lloyd C. Gardner, *Spheres of Influence. The Partition of Europe, from Munich to Yalta*. London – Cambridge, 1993, 244. Гарднер наводи Черчилову изјаву пред кабинетом да су, што се тиче Грчке, «the Russian attitude (at Yalta) could not have been satisfactory. There was no suggestion on Premier Stalin's part of criticism of our policy. He had been friendly and even jocular in discussion of it... The Prime Minister added that Premier Stalin had most scrupulously respected his acceptance of our position in Greece».

³⁰ L.C. Gardner, *н.д.* 265.

помоћи левичарском оружаном устанку и 1946, до чега ни тада није дошло, јер је у међувремену «Стаљиново обуздавање Тита, у каснијим преговорима око Трста и (његове) помоћи грчким комунистима, помогло да загорчају односе са Југославијом». Тада је предност дата «саезу у нестајању над геополитичким добицима».³¹

Америчка обавештајна служба ОСС забележила је 13. јануара 1945. године, да је из Москве био упућен телеграм у коме је изнесено неслагање са «политиком и акцијом» КПГ.³² Члан ЦК КПГ Петрос Русос (P. Rousos) кренуо је у Москву са молбом за помоћ устаницима. Међутим, 18. децембра совјетске власти су га ухапсиле и после три дана вратиле назад у Грчку.³³ Витнер сматра да је Русосову, касније неуспешну мисију, иницирао Тито, који није желео да сам (и своју политику према Грчкој) «настави у таквим околностима без совјетске подршке». Такође, он је одобрио слање једне мисије ЕАМ-а у Француску и Велику Британију преко Југославије. Међутим, дошавши у Београд, и у међувремену промењене околности, делегација је остала ускраћена и за Титов пријем и за обећану помоћ (југословенска документа за наставак пута).³⁴

Одговор којим је јасно стављено на знање какав је био тренутни став балканских комунистичких партија (на тај начин било је избегнуто пружање помоћи устаницима у Атини) добијен је из Москве и од Георги Димитрова, задуженог да у име ЦК КПСС одржава везу са балканским комунистичким партијама. Он је 15. децембра (телеграм је – по званичној верзији КПГ – «због потешкоћа око дешифровања» био враћен из Солуна назад у Софију, тако да је тек 15. јануара 1945. у потпуности разјашњен његов садржај и порука достављена Г. Сиантосу (G. Siantos), који је на челу КПГ замењивао генералног секретара Никоса Захаријадиса (Nikos Zahariadis), који се тада налазио у немачком концентрационом логору).³⁵ Овакво мишљење Димитров је образложио тврдњама да би помоћ Југославије и Бугарске ЕЛАС-у, у том тренутку, «била од мале помоћи грчким друговима», док би на другој страни «Југославији и Бугарској била веома штетна», о чему би «наши пријатељи Грци морали да размисле».³⁶

Грчки историчар Евангелос Кофос (E. Kofos) тумачи овакво јасно стављање на знање грчким комунистима да не могу очекивати подршку, по-

³¹ Michael McGwire, «National Security and Soviet Foreign Policy», у : *Origins of the Cold War. An International History*, Ed. By M. P. Leffler and D. S. Painter, London-New York, 1994, 74.

³² L. Wittner, 27; L. C. Gardner, *н.д.* 244.

³³ L. Wittner, *н.д.* 27.

³⁴ L. Wittner, *н.д.* 28.

³⁵ M. Esche, *н.д.* 1188, нап. 249.

³⁶ Цит. по M. Esche, *н.д.* 188, 189.

стојањем директиве добијене са истог места (Москва).³⁷ Садржај Димитровљевог московског поруке свакако није био формулисан без саветовања са совјетским државним и партијским врхом.

Сиантосов одговор Димитрову је – како тврди немачки историчар М. Еше, знајући његово дотадашње потпуно покораванье наређењима која су стизала из Москве – био неочекиван: «Настављамо даље борбу за слободу и независност наше земље». Он о томе није обавестио Политбиро КПГ, у којем је било и присталица «часног компромиса» (Д. Русос и Х. Хаџивасилиу), који су сматрали да је дошло време за прекид борби.³⁸

О борбама које су вођене у Атини Сиантос је неколико пута обавештавао Београд и Софију. Од Сиантосових извештаја упућених Титу, у југословенским архивама сачувано је пет депеша, које говоре о стању у последњој недељи децембра 1944.

Сиантос је 19. децембра јавио да је атински ЕЛАС изгубио половину својих бораца за две недеље борби, али да су њихово место попунили добровољци,³⁹ а 23. децембра је известио да су устаници успели, после 36 часова борбе, да нанесу озбиљне губитке британским падобранцима у атинском предграђу Кифисија, наводећи да је «заробљено 600 војника, укључујући штаб енглеске авијације, једног бригадира, команданта авијације»; заплењено је 7 артиљеријских оруђа, много пешадијског наоружања, муниције, онеспособљен један авион и два тенка. Навео је да је командант британског интервенционистичког корпуса, генерал Скоби, претњама бомбардовањем покушавао да заплаши становништво.⁴⁰

Сиантос је 27. децембра кратко јавио о почетку преговора са Черчиллом и Идном о окончању борби и учешћу левице у подели власти и условима њеног разоружања. Изоставио је да помене да су у преговорима учествовали представници грађанских партија и архиепископ атински Дамаскинос.⁴¹ Обећао је да ће извести о резултатима преговора.⁴²

У једној Сиантосовој недатираној депеши с краја децембра 1944, јавио је Титу о даљем току борби у Атини, посебно оних које су вођене око санаторијума «Сотирија», који су бранили устаници. Тада је, по његовим тврдњама, уништено «8 енглеских тенкова, убијено 70 а заробљено 200 енглеских војника и официра». Дао је и податке о распореду снага британ-

³⁷ E. Kofos, *н.д.* 47.

³⁸ M. Esche, *н.д.* 190. О проблему датирања овог телеграма, *исто.*

³⁹ M. Esche, *н.д.* 190, нап. 261.

⁴⁰ AJ, 507 (ЦК СКЈ), КМОВ, IX, 15/I-67, 26/XII, Сиантосова депеша, 23.12.1944.

⁴¹ M. Esche, *н.д.* 193. Са британске стране присутни су били Липер (Leeper), генерал Скоби (Scobie) и генерал Александер (Alexander). ЕАМ/ЕЛАС су представљали: Г. Сиантос, Д. Парцалидис (D. Partalidis), М. Мандакис (M. Mandakis). Архиепископ Дамаскинос је убрзо постављен на место регента.

⁴² AJ, 507, КМОВ, Гр. IX 29-III/1, ЦК ЕЛАС-а (Сиантос) Ј. Б. Титу, 27.12.1944.

ских и грчких монархистичких јединица у већим градовима у унутрашњости. Нагласио је како се «очекује ново искрцавање Енглеза», и да «народ тражи пушке и муницију».⁴³

У следећем, такође недатираном телегаму, уопштено је говорио о наставку «битке у Атини и општенародне борбе у Грчкој», против британске интервенције којом су подржани «фашисти, ранији савезници Немаца». Оптуживао је Британце да ометају снабдевање становништва храном и дотурање помоћи Црвеног крста. Деша се закључена самоохрабрујућом тврдњом како се «упркос неравноправној борби наш положај побољшава», што догађаји који су уследили никако нису могли да потврде.⁴⁴

Последња Сиантосова сачувана, недатирана депеша упућена Титу, (вероватно из прве недеље јануара 1945), говори о «наставку напредовања ЕЛАС-а» против «Енглеза и фашиста», сузбијању напада британских моторизованих снага које су дошле у помоћ опкољеним владиним снагама, броју заробљених непријатељских војника и официра и «одличном војном моралном духу народа и ЕЛАС-а». Он је, на крају, поновио посредан захтев за помоћ у муницији, пре свега оној «италијанског типа», јер су ЕЛАС-ови борци били наоружани већином запленим италијанским наоружањем.⁴⁵

Неуспех преговора о прекиду сукоба, довео је до наставка уличних борби, нове британске офанзиве и пораза левичарских устаника почетком јануара, повлачења руководства и хиљада бораца из Атине у унутрашњост. Како се приближавао по ЕАМ-ЕЛАС неповољан расплет, догађајима у Атини су у југословенској штампи посвећиване све краће агенцијске вести. Крај непријатељстава готово да је прошао незапажено, забележен је тек кратким notiцама у *Политици* 10, 11, 12. и 13. јануара 1945.⁴⁶ На исти начин прошла је и вест о потписивању споразума у Варкизи којим су утаначени услови прекида непријатељстава уз разоружање ЕЛАС-а.⁴⁷

Сиантос је 15. јануара обавестио Георги Димитрова да је даља неравноправна борба без изгледа за победу и да је због тога руководство ЕАМ/ЕЛАС-а било принуђено на «привремени» прекид борби «с намером да добије(мо) у времену и попунимо јединице, а затим да извршимо притисак, како би се нашло политичко решење. Због тога нам је потребна спољна помоћ».⁴⁸ Стаљинов одговор из Москве је био хладан – «међународна си-

⁴³ Исто, депеша ЦК ЕЛАС-а (Сиантос) Ј. Б. Титу, без датума.

⁴⁴ Исто, «Бой в Афине...» децембра 1944.

⁴⁵ Исто, «ЕЛАС продолжает...».

⁴⁶ «Престале борбе у Атини», *Политика*, 10.1.1945; «ЕЛАС-ови делегати код Скобија», *Политика* 11.1.1945; «Споразум Скобија и ЕЛАС-а», *Политика*, 12.1.1945; «ЕЛАС испуњава услове примирја», *Политика*, 13.1.1945.

⁴⁷ «Синоћ је у Атини потписан споразум», *Политика*, 14.2.1945.

⁴⁸ Dragan Kljakić, *Izgubljena pobeda generala Markosa*, 74. Димитров је био веза ЦК КПСС са комунистичким партијама Балкана.

туација не дозвољава упућивање војне помоћи из иностранства грчким друговима». Њима је препоручено да се повуку и «сачувају снагу».⁴⁹

У време када су у Атини вођени преговори владиних представника са устаничким вођством у *Политици* је објављен први (и једини) опширнији коментар о збивањима у Грчкој. Аутор је био др Васа Чубриловић, професор Београдског универзитета, до рата познат по својим конзервативним политичким убеђењима (он ће, 7. марта 1945. године ући у Привремену владу ДФЈ). Може се претпоставити да је управо његов избор као писца овог коментара, имао функцију изношења (не)званичног мишљења о грчким догађајима. То је било посредно. Текст једног некомунистичког интелектуалца требало је да послужи као нека врста оградe и одступнице у случају да споља (из иностранства) дође до критике изнесених ставова.⁵⁰

Чубриловић је после опширног уводног излагања историје борби у Грчкој од «италијанског рата» 1940. до краја окупације, прешао, веома опрезно, на разматрање савремених збивања, посебно покушавајући да проникне у британску мотивацију. Запитао се «зашто је Велика Британија прешла преко обећања и изјава и приступила у Грчкој оружаном посредовању?» Сам је одмах пружио одговор, тврдећи «без сумње да се државници ове велике силе нису лака срца одлучили на један овакав корак» и да су за то «имали својих дубоких разлога». Британске вође «и данас кажу да искрено желе међу Грцима слободни избор њиховог државног уређења» али, најављују, да би се то постигло, претходно је потребно «предати власт у Грчкој у руке 'уставне владе', обезбедити народу слободно гласање, разоружати партизанске одреде». То, сматрао је Чубриловић, значи, «да грчки народ треба још пре избора да прими натраг краља и његову владу, народно-ослободилачки покрет требало би да распусти своју војску и постане једна обична политичка странка». То ЕАМ неће јер зна «добро како би изгледали ти 'слободни избори' које би он (Георгиос Папандреу - М.Р.) спроводио.»⁵¹

Био је мишљења, да питање преузимања власти «треба посматрати и са другог становишта, а не само са уставног. Ако се она већ мора неком да преда, право је да то буду они који на то имају својом борбом и жртвама највише моралног права». Тако је «једно једноставно правило у оваквим случајевима...: ко предњачи народима у рату, треба да их води и у миру».⁵²

Очигледно је да је Чубриловић, пишући о грчкој кризи, и уводећи принцип «моралног права», такође, говорио о проблему монархије који се управо у то време и у Југославији постављао, у чијем су решавању, нове

⁴⁹ Цит. по Д. Кљакић, *н.д.* 75.

⁵⁰ Др Васа Чубриловић, «Грчка криза», *Политика* 26.12.1944.

⁵¹ *Исто.*

⁵² *Исто.*

власти, у којима су главну реч водили комунисти, Британци такође посматрани као једна од важних препрека.

У другом уводнику о односима Југославије са њеним балканским суседима, објављеном 4. јануара, чији аутор је био високи функционер КПЈ Моша Пијаде, Грчкој је – за разлику од простора посвећеног осталим суседним земљама – било дато свега неколико редака. Пијаде се задржао само на уопштеним формулацијама о «присним односима» који су током рата успостављени између ослободилачких покрета Југославије, Грчке и Албаније, као «чврстих темеља» будуће сарадње. Актуелна збивања у Атини Пијаде није ни поменуо.⁵³

Бригадир Маклин је, крајем децембра, следећи наређења из Лондона, од Тита тражио објашњење о Егејској бригади састављеној од емиграната из Грчке. Добио је уверавања да Југославија нема непријатељских намера према Егејској Македонији и да бригада неће прелазити границу. Тито је још 12. децембра издао наређење Главном штабу НОВ и ПО за Македонију, да не допусти да ова јединица «пређе натраг у Грчку» јер би то изазвало «међународни скандал».⁵⁴ Почетком јануара дошло је до побуне дела новоформираног 15. корпуса НОВЈ у Скопљу, у чијем саставу су у већини били Македонци из Грчке. Тада су се чули захтеви да се јединица упути – уместо на Сремски фронт – на Солун, што је изазвало – и поред брзе и ефикасне реакције и њеног гушења – додатну нелагодност и нову сумњу у југословенске намере према Грчкој у време када су још биле вођене борбе по атинским улицама. Као практичан «знак отклањања сумње» који је требало да пре свега код Британаца али и грчке владе отклони сумње о постојању непријатељских намера према Грчкој, уследило је и дислоцирање *Егејске бригаде* са грчке границе на територију западне Македоније где су се борили против остатака албанских балистичких формација, а део је пребачен на Сремски фронт.⁵⁵

Британски премијер је, 8. јануара, писао Титу да се нада да помоћ у оружју, испоручена партизанским јединицама у новембру 1944. године, неће стићи до јединица ЕЛАС-а и то оружје бити употребљено за борбу са британским трупима.⁵⁶ Маклин је 18. јануара јавио Черчилу да је добио Титова уверавања да «не намерава да да никакво (понављам никакво) оружје» и да га није и неће слати ЕЛАС-у.⁵⁷

⁵³ Моша Пијаде, «Југославија и њени суседи», *Политика* 4.1.1945.

⁵⁴ Е. Barker, *Britanska politika na Balkanu*, 193; Јосип Броз Тито, *Сабрана дјела*, том 25, Београд, 1985, 103.

⁵⁵ PRO FO 371/48181/R 1223/6, 17.1.1945; *Tito-Churchill*, 17; Spyridon Sfetas, «“Autonomist Movements of the Slavophones in 1944», *Balkan Studies* 36, 2, 1995, 313; Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče, II*, Београд, 1971, 5-6.

⁵⁶ *Tito-Churchill*, 416.

⁵⁷ *Исто*, 429.

Тито је 29. јануара поново рекао Маклину да нема намеру да припоји делове територије Грчке и Бугарске *пре* (подв. М. Р.) Мировне конференције, на којој ће поднети «на прописан начин све захтјеве – које би могао имати». Маклин је сматрао да су «та питања заправо већ ријешена с Москвом и да Тито стога једноставно чека своје вријеме и у међувремену приправља јавно мишљење на предложене промјене. Да ли ће ове укључивати неку врсту балканске федерације или само мање спајање с Бугарском, у совјетској орбити, преостаје да се види».⁵⁸

У својој забелешци од 12. фебруара о стању британско-југословенских односа, бригадир Маклин је Форин офису поновио мишљење да британска интервенција у Грчкој «није бацила баш повољно свијетло на расправо о британским оперативним намјерама у Југославији». Иако су «службене изјаве биле суздржане, нема сумње да су симпатије партизана, који су били склони повући паралелу између стања у Грчкој и оног у Југославији, биле у потпуности на страни ЕАМ и ЕЛАС.» Таква ситуација је довела до тога, да су југословенски комунисти на сваки британски захтев за слање британских снага у Југославију «гледали као на могући зачетак покушаја да се оружаном силом угуши Народноослободилачки покрет, па су га дочекали с наглашеним недостатком одушевљења».⁵⁹ Тако су се у Београду, поводом посете фелдмаршала Александера (Harold Alexander), крајем фебруара, прошириле гласине, о чему је Маклин обавестио Лондон, да је он стигао у пратњи генерала Скобија – да би «сменио Тита!»⁶⁰

Тврдња да је за «Тита, сасвим брза и неочекивана капитулација КПГ/ЕЛАС-а у Варкизију (12. фебруара 1945), јасно побркала његове планове за будућност једне уједињене Македоније»,⁶¹ подложна је озбиљној критици. Пре свега, због одсуства чинилаца који би јасно указали да је код вође југословенских комуниста постојало, у то време, убеђење у могућност да из оружаног револта грчке левице, ограниченог само на атинску област, у међународнополитичким приликама какве су биле последњих месеци Другог светског рата, она изађа као победник. Такође, нема убедљивијих основа за претпоставке да је Јосип Броз Тито у таквим околностима уопште могао и желео да «искочи» из оквира Стаљинове политике према грчким комунистима. Крајња опрезност према британском деловању и – на другој страни – одбијање у тајним контактима са представницима КПГ да се потврдно одговори на њихове захтеве за пружање помоћи – пре може да упути на закључак да је такав правац био у потпуности усклађен са совјетским.

Јасне су биле разлике у британском односу и интересима у Југославији и Грчкој. Британски министар иностраних послова Е. Идн (A. Eaden) од-

⁵⁸ Исто, 440.

⁵⁹ Исто, 456.

⁶⁰ Исто, 488.

⁶¹ E. Kofos, *The Impact*, н.д. 17.

говарајући, 18. марта, на једну Черчилову поруку, оценио је да је тадашња политика Лондона према Југославији «реалистична и није претјерано амбициозна», уз уважавање чињенице како Југославија за Британију «нема исти дугорочни стратешки интерес као Грчка, или... Италија, и да се Југославија налази изван, или, боље речено, на рубу подручја нашег највећег интереса». Идн је сматрао да се политика његове владе у Југославији заснива на Московском *fifty-fifty* договору, по коме је предвиђено да би «Југославија требала бити нека врста неутралног подручја између британске и руске сфере утјецаја». Предлагао је да британска страна треба да се посебно ангажује да од Југославије «створи(мо) што је више могуће 'неутрално' подручје, (што би могло) знатно придоњети заштити нашег положаја у Грчкој, као и, у мањој мјери, у Италији». Посебан мотив који је утицао на овако постављене задатке британске политике у Југославији по Идну је била «чињеница да ће Југославија вјеројатно постати најснажнијом и најутјецајнијом балканском државом», па би одрицање од «сваког права на савјет или изношења наших погледа на вођење југославенске политике» значило одрицање од једног од најбитнијих оруђа утицаја на целину балканских послова.⁶²

За Черчила је британска ствар у, како је називао Југославију, *Titolandu* већ била изгубљена у игри са Совјетским Савезом,⁶³ јер се југословенска влада «цијелим срцем бачила у наручјај Русије», па је био склон да осуди «сваку озбиљнију жртву коју би (смо) поднијели за право да играмо у игри коју губимо», јер «ништа неће истргнути Југославију из руског захвата. На том попришту политика треба бити *'одвојити се'*. У Грчкој, напротив, политика је *држи чврсто*» (курз. М. Р).⁶⁴

Ова једноставна формулација биће одређење британске политике следећих година на Балкану, да би после препуштања позиција Сједињеним Америчким Државама остала и даље као основа односа према Југославији и Грчкој.

У једној каснијој анализи југословенског посланства у Атини (отвореног у мају 1945), о стању у Грчкој, признаје се да су британска оружана интервенција и «грешке вођства ЕАМ-а довели... до пораза грчког народно-ослободилачког покрета и власт је дошла у руке грчке реакције».⁶⁵

⁶² *Tito-Churchill*, 496.

⁶³ *Исто*, 503. Овај став британски премијер је изнео у телеграму упућеном у Вашингтон, 20. марта.

⁶⁴ *Tito-Churchill*, 503-504; у личној белешци за сер Орме Сарџента (sir Orme Sargent), 20.4.1945.

⁶⁵ СМПП, ПА, Грчка, 1945, ф-10, дос. 8, пов. 2667, 9.7.1945, Врлета Круљ, саветник Посланства, Извештај о општој политичкој ситуацији и стању у Грчкој.